

І. Усна народна творчість

Тема 3. Народний епос

3.2. Народні думи

«Думи - безсмертні пам'ятки, створені генієм самого народу» (І. Франко).

Думи - великі пісенно-розповідні твори переважно героїчного змісту про важливі історичні події (найчастіше про боротьбу українського народу проти іноземних загарбників). Близькі до історичних пісень і билин за тематикою, але пісня виконується співом, дума і билина - речитативом (проказуванням) під супровід кобзи, бандури чи ліри. Дума, на відміну від пісні, має нерівноскладові рядки, переважно дієслівне римування; більша за обсягом.

Думи з'явилися приблизно у XV ст. - у час виникнення козацтва. У думах народ створив образи мужніх, благородних і сильних духом героїв, які заради своєї свободи готові йти на смерть. У багатьох випадках думи створювалися після якихось важливих подій. Виконавці народних дум - кобзарі та лірники, які ходили містами і селами, співали думи під акомпанемент своїх інструментів. Самі вони називали думи «козацькими піснями», «поважними піснями».

Тематика народних дум:

- страждання невільників у турецькій неволі («Невольницький плач»);
- втеча невільників у рідний край. («Маруся Богуславка», «Про втечу трьох братів з Азова, з турецької неволі»);
- прославляння воїнів-козаків - вірних захисників рідного краю, борців проти турецько-татарських загарбників («Дума про козака Голоту», «Дума про Самійла Кішку»);
- прославляння героїв національно-визвольної боротьби українського народу проти польсько-шляхетського поневолення («Іван Богун», «Хмельницький і Барабані», «Корсунська перемога») тощо;
- порушення проблем моралі, людських взаємин (соціально-побутові) («Бідна вдова і три сини», «Дума про сестру і брата», «Прощання козака з родиною» та ін.).

Структура думи:

- заспів (зачин, «заплачка»);
- основна розповідь;

- закінчення («славословіє»).

Дума ділиться на інтонаційно-сміслові тиради.

(Тирада - мовний період обсягом від двох до восьми рядків, об'єднаних римою.)

Урочистий, піднесений стиль дум посилюється прийомом ретардації.

(Ретардація - уповільнення розповіді, що забезпечується частими повторами цілих фраз.)

Відомі українські кобзарі: Остап Вересай, Михайло Кравченко, Іван Крюковський, Андрій Шут, Іван Стрічка та ін.

Науковий термін «дума» вперше запровадив Михайло Максимович у першій половині XIX ст. Перші публікації дум здійснили М. Цертелєв, П. Лукашевич, А. Метлинський, П. Куліш, М. Максимович.

«Дума про Марусю Богуславку»

Перлиною українського народного епосу є «Дума про Марусю Богуславку».

У думі розповідається, як у турецькій неволі уже тридцять літ перебуває сімсот козаків. Одного разу до ув'язнених прийшла «дівка-бранка, Маруся, поПівна Богуславка» і запитала, чи не знають вони, який сьогодні день «в землі християнській». Невольники, які тридцять літ «Божого світу, сонця праведного» не бачили, звісно, знати не могли. Тоді Маруся повідомила, що «завтра святий празник, роковий день великдень». Вона просила козаків не лаяти, не проклинати її за те, що нагадала про празник. Маруся сказала, що «як буде пан турецький до мечеті від'їжджати», то віддасть їй ключі, от тоді вона й визволить невольників. У святу неділю Маруся Богуславка визволяла невольників, але з ними не тікала, а просила передати її батькам, щоб вони не збирали великих скарбів на викуп доньки, бо вона «вже потурчилась, побусурменилась Для розкоші турецької, Для лакомства нещасного!»

Маруся Богуславка - це не історична особа, а узагальнений образ жінки-полонянки, яка, потрапивши в турецьку неволю і ставши дружиною турецького султана, не забуває рідної землі і намагається хоч щось корисне зробити для неї. Не маючи змоги повернутися в Україну, вона допомагає невольникам-козакам зробити це.

Тема: розповідь про те, як українська дівчина, яка стала дружиною турецького султана, допомагає своїм полоненим землякам повернутися до рідної землі.

Ідея: засудження поневолення, страждань, яких зазнали українці під час нападу турків, віра у щасливе вільне життя.

Художні особливості думи

Епітети: «білий камінь», «бідні невольники», «святий день», «тяжка неволя», «розкіш турецька», «лакомство нещасне», «тихі води».

Метафора: «сльозами проливали».

Повтори: «...стояла темниця кам'яная»; «...козаки, ви, бідні невольники»; «Словами промовляли, Сльозами проливали»; «...дівка-бранка, Маруся, попівна Богуславка».

Риторичні оклики: «Козаки, ви, бідні невольники!», «Гей. Козаки, ви, бідні невольники!», «Як ти нам святий Великдень і сказала!», «Тільки города Богуслава не минайте!», «...Между мир хрещений!», «Пошли, Боже, на многая літа і до конца віка!».

Риторичне запитання: «Чи ви знаєте, Що в нашій землі Та й день затепера?»

I. Усна народна творчість

Тема 3. Народний епос

3.3. Балади

Балада - невеликий ліро-епічний твір казково-фантастичного, легендарно- історичного або героїчного змісту з драматично напруженим сюжетом.

У давнину баладами супроводжувалися танці. Пізніше спів відділився від танцю і балада стала самостійним жанром народнопісенної творчості, а згодом літератури.

Характерні ознаки балади:

- напруженість композиції,
- трагічна розв'язка,
- відчутне емоційне напруження,
- у центрі сюжету - лише одна подія з життя головного героя,
- лаконічність оповіді,
- незначна кількість героїв.

Балади були джерелом художньої літератури, з якого черпали мотиви і настрої Тарас Шевченко, Іван Франко, Леся Українка.

Мотиви балад:

- туга за нареченою,
- убитий на війні козак,
- почуття дівчини, з яких насміялися,
- зле чаклунство,
- прокльони свекрухи на адресу молодої невістки,
- зрада і помста.

Серед сюжетів балад виділяють кілька тематичних груп:

1. Міфологічні, пов'язані з легендами про перетворення людей у птахів, рослин (наприклад, добре відомі балади про дочку-пташку, про дівчину-тополю, про сина, залятого в явора та ін.), алегоричні (про голубку і голуба).

2. Сімейно-побутові з пережитками кровно-родових відносин - на тему інцесту (брат ївсватається до сестри; про вдову та її женихів - рідних синів).

3. Про сімейні стосунки за часів патріархальних відносин - чоловіків та жінок, батьків та дітей (про чоловіка, який убиває жінку за намовою матері; про сина, який проганяє з дому матір-удову; про матір, яка пропиває дочку та ін.).

4. Історичні балади, які межують з історичними піснями (про зустрічі рідних в турецькому полоні; про Бондарівну й пана Каньовського; про гайдамаків, які вбивають Марусиного сина та ін.). 5. Соціально-побутові (про смерть рекрутів, чумаків, наймитів, емігрантів, січових стрільців)

Українські балади-пісні відображають світобачення й уявлення різних поколінь, їх зв'язок з природою: персонажі балад представлені символами. Син, якого прокляла матір, стає явором, невістка, яку зненавиділа свекруха, - тополю. Дівчина може перетворитися на пташку, а козацька смерть постає в інших образах: «в головах ворон кричє, а в ніженьках коник плаче», є образи ясного сокола, сизого голуба, сивої зозулі.

Трапляються у баладах казкові мотиви, дуже поширена гіпербола, що стосується фізичної сили героїв.

Народні балади:

«Ой не ходи, Грицю», «Ой летіла стріла», «Ой на горі вогонь горить», «Козака несуть», «Дунаю, Дунаю, чому смутен течеш», «Бондарівна» та ін.

Балада «Бондарівна»

У баладі розповідається, що в «містечку Богуславку...гуляла Бондарівна, як пишная пава». Серед дівчат була й Бондарівна, коли до них підійшов пан Каньовський. Він обійняв, а потім ще й поцілував Бондарівну, на що дівчина відповіла, що пан «не годен» її цілувати, а тільки «роззувати!» Добрі люди шепнули Бондарівні, щоб вона тікала. Бігла дівчина «з високого мосту, ...помежи домами, А за нею два жовніри з голими шаблями». Коли спіймали Бондарівну й привели до пана, той наказав вибирати: чи з ним жити, чи в сирій землі гнити. Дівчина вибрала останнє, і Каньовський її застрелив. А батькові давав таляри «за хорошу дочку».

Ой вдарили в усі дзвони,

Музики заграли,

А вже дівку Бондарівну

Навіки сховали.

У творі висловлюється захоплення гордою дівчиною, яка не захотіла з нелюбом жити, не здалася, і осуд жорстокого пана-вбивці. Балада побудована на діалогах, із використанням повторів, звертань, окличних речень, порівнянь та епітетів.

Тема: оспівування трагедії Бондарівни, яка не скорилася волі пана Каньовського.

Ідея: возвеличення волелюбства, мужності, нескореності, засудження жорстокості, підступності.

Художні особливості твору

Порівняння: «Там гуляла Бондарівна, як пишная пава», «Межи ними Бондарівна, як сива голубка!».

Риторичні оклики: «Тікай, тікай, Бондарівно, буде тобі лихо!», «Тільки годен пан Каньовський мене роззувати!», «Ніж з тобою поневолі на цім світі жити!», «Нехай іде свою доньку на смерть наряджати!», «Оце ж тобі, старий Бондар, за личко рум'яне!», «Оце тобі, старий Бондар, за хорошу дочку!», «Бондарівно, моя донько, пропав я з тобою!», «А вже яс дівку Бондарівну навіки сховати!».

Звернення: «Тікай, тікай, Бондарівно...», «А чи волиш, Бондарівно?..», «Ой волію ж я, пан Каньовський...», «Оце ж тобі, старий Бондар...», «Бондарівно, моя донька...».

Повтори: «Тікай, тікай...», «...хорошая, хорошего...», «старий Бондар...».

Риторичні запитання: «А чи волиш, Бондарівно, в сирій землі гнити?».

Епітети: «добрі люди», «сира земля».

Гіпербола: «ударили в усі дзвони».

